

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ У СТУДЕНТІВ

У статті розглядаються педагогічні умови формування творчого мислення у студентів вищих навчальних закладів. Акцентується увага на ролі педагога в організації педагогічних умов для підготовки кваліфікованих кадрів нового типу.

Згідно з отриманими в ході експертного опитування даними, проведеного в Україні в межах проекту «Науково-технічний прогрес і розвиток людини» на період 1996–2015 рр., можна визначити наступні напрямки науково-технічного прогресу (НТП): широке використання нових технологій; зростання інформатизації суспільства; розвиток системи комунікації; відкриття в галузі енергетики; нові організації моделі і програми освіти; зміна пріоритетів технічної і структурної політики у виробництві.

Експерти вважають, що розгортання сучасного етапу НТП неможливе без формування творчих компонентів особистості, розвитку здібностей до інноваційної діяльності у всіх формах її соціального самовираження. Рушієм тут стають «творчі пориви» всіх учасників певних соціальних процесів у суспільстві [22].

Метою статті є висвітлення педагогічних умов формування творчого мислення у студентів ВНЗ.

Більшість із нас має необхідні задатки до творчості. Усі ми можемо створювати незвичайні предмети, але щоб їх продукувати потрібно спочатку навчитися творчо мислити [23, 452]. Якщо у творчості немає нічого особливого, тоді можна зрозуміти і передбачити її появу за допомогою звичайних когнітивних структур. Окремі дослідники розглядають творчість як простий процес вирішення завдання. Та щоби досягти творчого результату, необхідно дотриматись певних умов, за яких завдання і його рішення будуть новими і необхідними для людей.

Творче мислення є багатоступеневим процесом, який містить у собі постановку завдання, визначення того, що посідає важливе місце у цьому завданні, та знаходження нового шляху вирішення проблеми. Д. Перкінс відзначав, що процес пошуку й відбору є обов'язковими компонентами творчості, а цими засобами ми користуємось і для вирішення повсякденних завдань [25].

Першою передумовою формування творчого мислення студентів є певна організація педагогічного процесу, яка би підвищувала рівень внутрішньої активності особистості [23, 465]. Щоб внутрішня активність особистості проявила себе, викладачеві потрібно вселити студентам віру у власні сили. Як тільки людина повірить в себе і скаже собі: «Я можу це зробити», вона звільняє у собі творче начало, яке потім дуже важко заглушити. Домогтися такого ефекту в студентів можна за певних умов. Передусім заохочуванням їх висловлювати власну точку зору, пропозицією їм вирішення певного завдання, сприянням розкриттю неповторного внутрішнього світу особистості, формуванням самомотивації і позитивного мислення. Людина з позитивним мисленням свідомо контролює свої думки й емоції, вірить у досягнення успіху та залишається оптимістом у будь-якій ситуації [15, 29]. Позитивне мислення дає людині віру у власні сили, сприяє досягненню успіху, адаптує її до змін у сучасному мінливому світі, привчає до оптимізму, самовладання, впевненості у своїх можливостях, доброзичливості, формує позитивну Я-концепцію, високу самооцінку та високу мотивацію до навчальної діяльності [14, 69–70].

Наступною умовою є сформованість певних професійних знань, умінь і навичок. Загалом неможливо бути успішним вченим, відомим письменником, художником або артистом без володіння певним багажем знань і навичок, яких вимагає певна сфера діяльності, де працює особистість. Отже, спеціальні знання сприяють підвищенню рівня сформованості творчого мислення [23, 465].

У поняття «творчість» вміщенні багато компонентів, здавалося б звичних для розуміння. Однак численні комбінації з цих компонентів роблять процес творчої діяльності незвичним і

певною мірою таємничим для розуміння. Так В. Клименко, виділивши лише 3 компоненти творчості (мислення, почуття, уява), нарахував 15 можливих комбінацій [17, 10].

Навчати творчості так, як навчають стандартних дій та операцій, неможливо. Для формування творчого мислення потрібно розробити особливі підходи, різні форми і методи, застосування яких би сприяло формуванню та розвитку творчих здібностей, передусім гнучкості думки, дивергентності, систематичності і послідовності мислення, уяви (фантазії), діалектичності, готовності до ризику та відповідальності за прийняте рішення [4, 10].

Важливою умовою успішного формування творчого мислення студентів є професіоналізм викладача і його позитивне ставлення до своєї професії. Коли він намагається самоутвердитися, самореалізуватися у своїй професійній діяльності, то ніколи не зупиняється на досягнутому рівні знань, постійно вдосконалює свій фах і педагогічну майстерність, випробовує нові методики навчання, вибираючи з них найкращі для вироблення власної стратегії з метою розкриття творчих сил і формування творчих здібностей у студентів [18, 22–24]. Ця роль викладача є далеко не другорядною.

Творча орієнтація професійного навчання має за мету внесення поправок до опрацювання та організації навчального матеріалу і зміну взаємовідносин між викладачем і студентами. Креативна педагогіка переглянула принцип «спочатку навчи ремеслу, а потім нехай учень творить так, як йому забажається» і визначила наступний поділ знань:

- знання-знайомства, що дозволяють впізнати, розрізнити явища, певну інформацію;
- знання-копії, за допомогою яких можна репродукувати засвоєну навчальну інформацію;
- знання-вміння, котрі дозволяють застосовувати отриману інформацію у практичній діяльності;
- знання-трансформації, за допомогою яких отриманні раніше знання переносяться на вирішення нових завдань [1, 30–31].

На останній рівень орієнтується ВНЗ, який має готувати спеціалістів, а на перші три – загальноосвітня школа. Щоб досягнути вершин творчості, потрібно заздалегідь провести підготовку: розвивати пам'ять, сприйняття, фантазію, «налаштувати» мислення до творчого пошуку. В. Моляко розробив навіть спеціальну методику КАРУВ (аббревіатура з назв стратегій: комбінування – аналогії – реконструювання – універсальний підхід – випадкові підстановки), яка ґрунтується на вивченні процесу творчої діяльності, її етапів, творчих стратегій і тактик. Вона спрямована на формування як індивідуального, так і колективного творчого потенціалу [20, 137–138].

Успішне формування творчого мислення можливе лише за умови правильного підбору засобів і методів навчання. І. Калашніков, зокрема, до засобів навчання, спрямованих на формування творчого мислення, ставить наступні вимоги:

- засоби навчання мають задовольняти потребу мислення в наочності й образності;
- інформація має подаватися засобами навчання у доступній, зрозумілій формі та відповідати сучасним науковим поглядам;
- чіткий відбір навчальних завдань і відповідний вибір засобів для їх розв'язання з метою досягнення найбільшого педагогічного ефекту;
- при доборі засобів навчання потрібно зважати на умови, за яких ті будуть застосовуватися;
- комплексне використання традиційних і сучасних засобів навчання [12, 31].

Разом із правильним вибором засобів навчання необхідною умовою для ефективного формування творчого мислення у студентів є вміння викладача поєднувати різні методи навчання і дотримання його принципів. Володіння сучасними методами навчання (інформаційно-презентативними, алгоритмічно-дійовими, самостійно-пошуковими) є складовою психолого-педагогічної компетентності викладача вищої школи [3]. Принципи навчання – це нормативні положення, яких потрібно дотримуватися для забезпечення ефективності навчання. Вони регулюють процес навчання: відбір змісту, визначення обсягу і логіки викладання навчального матеріалу, вибору методів і засобів організації навчання [8, 121].

Нині серед сучасних принципів навчання особливе місце займає принцип «радості та напруження». Його застосування позитивно впливає на процес творчої діяльності, коли

викладач не передає знання студентам у «готовому вигляді», не наголошує на відомих авторитетних поглядах спеціалістів, не застосовує стандартних способів пошуку рішень, а стимулює вихованців до самостійного пошуку правильних відповідей через організацію проблемних ситуацій, логічних суперечностей і заохочення оригінальних ідей. Педагогічний процес має будуватися так, щоби залученні до творчого пошуку студенти могли збагнути різноманітність шляхів вирішення проблемної ситуації та обрати з існуючих варіантів один – найоптимальніший та найкращий. Це відбувається шляхом проб і помилок альтернативних варіантів, запропонованих окремими представниками колективу. У кінці творчого процесу з'являється результат – продукт колективної творчості [19, 72–73]. На формування творчого мислення мають вплив також зміст домашніх завдань, форма їх виконання і контроль знань, умінь і навичок (зовнішній контроль викладачем, взаємний контроль студентів, самоконтроль) [12; 13].

Аналізуючи різні види діяльності, можна дослідити особливості формування мислення особистості. Проте особливу увагу все таки треба приділяти пізнавальній діяльності та пов'язаним з нею процесам мислення. У пізнавальній діяльності відбувається формування знань, умінь і навичок, які впливають на формування мислення людини, а мислення забезпечує відповідно досягнення успіху у формуванні знань, умінь і навичок. Успіх формування мислення в педагогічному процесі залежить від правильності відбору і введення навчального матеріалу, методів викладання, принципів побудови навчальних програм [7].

Для повноцінного формування творчого мислення необхідною умовою є становлення людини як творця і гармонійний її розвиток. Основний принцип розвитку особистості полягає у тому, що новоутворення є закономірним наслідком попереднього розвитку і вбирають в себе багатство досвіду та пристосовують старі знання про світ до сучасних мінливих умов [16, 26–27].

М. Зіновкіна успішно використовує для формування творчих здібностей студентів систему БФТМ (система безперервного формування творчого мислення). При розробленні БФТМ її автори керувались положенням, що у кожної людини є певний творчий потенціал, певні творчі здібності, які потрібно формувати та розвивати цілеспрямовано, оскільки без належної системи освіти ці задатки можуть себе не проявити і залишитись «мертвим вантажем». А креативна педагогіка покликана «розбудити» у людині творця і формувати у ній закладений від природи творчий потенціал, виховувати сміливість думки, впевненість у своїх творчих можливостях, здатність створювати якісно нові продукти у духовній і матеріальній сферах. Генерування нових нестандартних ідей має загальнолюдську цінність, не шкодить навколишньому середовищу та виховує потребу активно і творчо діяти у соціумі.

Студенти, задіяні у творчому процесі, розуміють важливість творчого безперервного саморозвитку, адже це створює передумови для їх самореалізації спочатку у навчанні, а потім – у професійній творчій діяльності. Для цього, насамперед потрібно формувати позитивну мотивацію і почуття задоволення у студентів від результату творчого процесу [11, 101–102]. Невисокий рівень сформованості творчого мислення призводить до низької результативності розумової праці студентів, втрати зацікавленості та небажання досягнути вершин у навчанні та майбутній професійній діяльності [2].

Дослідження вчених доводять, що творчі здібності людей не мають меж, їх можна розвивати доти, допоки у людини буде бажання до саморозвитку [24]. Тому постає логічний висновок: першим завданням викладача є створення педагогічних умов, які сприятимуть формуванню високої мотивації студентів. З практики навчання педагогам відомо, що студентам значно легше запам'ятовувати навчальний матеріал, ніж його зрозуміти. Це пояснюється труднощами, зумовленими великим обсягом інформації, яку студенти мають засвоїти. Зрозумілий матеріал – це свідомо опрацьований матеріал, з виділеними найголовнішими моментами певного наукового питання, який можна відтворити у будь-який момент. Успішне вирішення творчого завдання залежить не стільки від ступеня розуміння навчального матеріалу, скільки від умінь критично оцінювати й аналізувати хід пошуку правильної відповіді на поставлене завдання в ході творчого процесу, під яким розуміють формування мислення, розвиток творчої фантазії (уяви) та вміння керувати психологічними факторами [9].

Для формування творчого мислення у студентів варто давати не одиничні творчі завдання, а підготувати системи творчих завдань. Ю. Царенко розглядає такі групи логічних

операцій, які утворюють систему творчих завдань: задачі на комбінування систем та їх елементів; задачі на визначення причинно-наслідкових зв'язків; задачі на виконання дослідницьких операцій; комбіновані завдання. Ці системи завдань повинні бути наявними у кількоетапній структурі пізнавальної діяльності (формування уявлень, формування знань і репродуктивних умінь, формування наукових переконань і творчих умінь, розвиток наукових переконань і формування дослідницьких умінь) при вивченні конкретної теми з будь-якого предмета [24]. Однак вказана структура процесу пізнавальної діяльності не дає конкретних методів навчання учнів на кожному етапі, тому вибір методів і засобів навчання залишається за викладачем. Застосування ж творчих задач на практичних заняттях ще не означає цілковитого формування творчого мислення. Процес формування останнього здійснюватиметься лише тоді, коли студенти візьмуть на озброєння методи вирішення творчих завдань і самостійно створюватимуть їх різновиди (модифікації).

Особливе місце посідає стиль спілкування між викладачем і студентами у процесі формування творчого мислення. Викладач повинен бути приємним співрозмовником і стати «старшим другом» вихованців. Студенти мають почуватися на занятті природно і не боятися висловлювати свої власні точки зору. Щоб досягнути цього, потрібно створити такі умови, де б панувала атмосфера рівноправності, зацікавленості і високої творчої активності. Викладач бере до уваги думки, висловлені студентами, демонструє свою щире зацікавленість і вже цим робить перший крок до розкриття і подальшого формування творчого потенціалу кожної неповторної «студентської душі» [21, 7]. Таким чином, спілкування відіграє не другорядну роль у формуванні творчого мислення, а приємне спілкування неможливе без належного рівня сформованості мовної культури. Без мови думка не може ні з'явитися, ні формуватись, ні розвиватись, ні існувати [5].

Кожний студент має певні задатки до тих чи інших дисциплін, але вони різняться, і тоді успішна організація педагогічного процесу відбувається за умови застосування диференційованого підходу. Викладач враховує індивідуальні особливості кожної особистості та підбирає для неї окремі творчі завдання, спрямовані на формування ще несформованих або невиражених здібностей [6, 39].

Отже, в результаті інтенсивних економічних змін, пов'язаних з переорієнтацією на ринкові відносини, реформування системи освіти в Україні, культурного відродження країни, гуманізації суспільства нині зростає потреба у кваліфікованих кадрах нового типу, які вміють ефективно й творчо вирішувати поставлені завдання. Першочерговим завданням викладача ВНЗ є створення певних педагогічних умов з метою формування творчого мислення у студентів для повноцінної соціальної реалізації їх особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алейников А. Д. О креативной педагогике // Вестник высшей школы. – 1989. – № 12. – С. 29–35.
2. Алімова С. Психолого-аналітичні аспекти використання методів активізації творчого мислення студентів // Психологія і суспільство. – 2005. – № 1. – С. 63–68.
3. Артюшина М. В., Котикова О. М., Романова Г. М. Психолого-педагогічні аспекти реалізації сучасних методів навчання у вищій школі: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2007. – 528 с.
4. Березняк Є. Завдання педагога – навчити дітей бути людьми на землі // Освіта України. – 2000. – № 6. – С. 10.
5. Білопольська Т. В. Мислення та мова // Все для вчителя. – 2005. – № 23–24. – С. 41–42.
6. Васильєв С. Мета – розвиток творчої особистості // Рідна школа. – 1996. – № 1. – С. 39–40.
7. Восканян К. В., Саакян А. Р. Формирование творческого мышления подростка посредством развития прямого и обратного хода мысли // Мир психологии. – 2001. – № 1. – С. 165–172.
8. Галузяк В. М., Сметанський М. І., Шахов В. І. Педагогіка. Навч. посібник. – Вінниця, 2003. – 416 с.
9. Гончаренко С. У., Яковичин П. А. Проблеми розвитку мислення і творчої уяви студентів у процесі самостійного розв'язування навчальних технічно-творчих завдань // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. – 2000. – № 2. – С. 87–90.
10. Губенко О. В. Проблема вивчення та розвитку мислення: деякі методологічні аспекти // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 6–7. – С. 19–20.
11. Зиновкина М. Креативная технология образования // Высшее образование в России. – 1999. – № 3. – С. 101–104.
12. Калашніков І. В. Забезпечення компонента творчого мислення // Математика в школі. – 2003. – № 2. – С. 30–33.

13. Калашніков І. В. Розвиток творчої діяльності учнів у процесі вивчення функцій в основній школі: Дис. ... канд. пед. наук. – К., 2002. – 199 с.
14. Калошин В. Ф. Роль позитивного мислення у розвитку творчості особистості // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 10. – С. 67–72.
15. Калошин В. Ф. Як сформувати позитивне мислення // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 2. – С. 29–34.
16. Клименко В. В. Етапи розвитку творчості // Психологічна газета. – 2007. – № 1. – С. 24–29.
17. Клименко В. В. Механізм творчості: дефекти, компенсація, норма // Психологія. – 2002. – № 1. – С. 10–11.
18. Кулюткин Ю. Н. Творческое мышление в профессиональной деятельности учителя // Вопросы психологии. – 1986. – № 2. – С. 21–27.
19. Матюша К. І. Творча спрямованість навчального процесу в школі // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 3. – С. 70–83.
20. Моляко В. А. Психологическая система тренинга конструктивного мышления // Вопросы психологии. – 2000. – № 5. – С. 136–141.
21. Моргун В. Розвиток інтелектуально-евристичних здібностей учня // Психологічна підтримка творчості учня. – К., 2003. – С. 4–8.
22. Сохань Л. В., Ануфрієва Р. А. Розвиток особи в нову технологічну еру // Педагогіка і психологія. – 1994. – № 1. – С. 34–44.
23. Халперн Д. Психология критического мышления. – СПб.: Питер, 2000. – 503 с.
24. Царенко Ю. Знову про творчість // Психолог. – 2002. – № 3. – С. 27–29.
25. Perkins D. N. Creativity and the quest for mechanism. In R. J. Sternberg & E. E. Smith (Eds.). Psychology of human thought. – New York, 1988. – 256 p.